

Сидорчук О. В.

ТРЕТІЙ ТИП РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО ПРАВЛІННЯ: ЧИ Є УКРАЇНА НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ?

У статті досліджено проблему можливості аналізу політичної системи України після 2010 р. з позицій її приналежності до категорії напівпрезидентських республік, здійснено аналіз поняття «напівпрезидентської форми правління» та сформульовано її основні характеристики, розглянуто доцільність визначення України як напівпрезидентської республіки з позицій пояснювальної здатності такого аналізу. Автором зроблено припущення щодо прогностичної цінності дослідження політичної системи України за допомогою інструментів теорії напівпрезидентської форми правління.

Ключові слова: форма правління, напівпрезидентська республіка.

Вступ

Аналіз гібридних політичних режимів завжди викликав особливе зацікавлення науковців і водночас ставив багато проблемних питань. Одне з них полягає в тому, яку теоретичну й методологічну базу доцільно обирати для їх аналізу. Сучасна Україна є одним із яскравих прикладів гібридного режиму, який поєднує існування формально демократичних інститутів і процедур з авторитарними практиками їх взаємодії й управління. Відповідно, не до кінця зрозумілим є те, чи доцільно в такому випадку досліджувати політичну дійсність за допомогою інструментів, які були розроблені для аналізу демократичних політичних систем.

Форма правління є одним із таких теоретичних інструментів, які науковці традиційно використовують для аналізу держав із демократичним режимом. Поза тим, застосування теорії форм правління до недемократичних режимів переважно не знаходить підтримки у науковій літературі, адже такі країни зазвичай не мають ані формальних, ані фактичних передумов для існування достатньої кількості незалежних державних інститутів. Водночас можливість аналізу режимів, формальне інституційне обрамлення яких кардинально суперечить практичній взаємодії цих інститутів, з позицій теорії форм правління поки що не має однозначної відповіді.

Україна після 2010 р. є одним із таких проблемних прикладів гібридного режиму. На формально-юридичному рівні у ній збереглася напівпрезидентська форма правління, однак де-факто президенту вдалося підпорядкувати собі виконавчу вертикаль на чолі з Кабінетом Міністрів, маргіналізувати парламент і встановити контроль над

судовою системою, у результаті чого напівпрезидентську логіку розподілу влади було грубо порушено. Відповідно, гостро постало питання про те, чи доцільно аналізувати політичну систему України як напівпрезидентську, тобто чи матиме такий аналіз достатню пояснювальну та прогностичну цінність. Щоб дати відповідь на це запитання, на нашу думку, потрібно: 1) коротко проаналізувати сутність і ключові характеристики напівпрезидентської форми правління, щоб коректно співвіднести українську політичну дійсність з цією науковою категорією; 2) визначити, чи містить сучасний український політичний режим ознаки напівпрезидентської республіки і чи доцільно його аналізувати саме з таких позицій.

Напівпрезидентська форма правління: сутність і характерні риси

Поняття напівпрезидентської форми правління в науковий обіг увів французький науковець Моріс Дюверже у 1970 р. для опису конституційної системи тодішньої Франції [9, с. 40]. Для М. Дюверже його новизна була очевидною, адже він представляв третій тип республіканського правління, відмінний і від парламентської, і від президентської моделей. Попри те, що у Франції новий термін одразу ж викликав серйозні дискусії, увагу іноземних дослідників він привернув лише після публікації у 1980 р. першої англійської статті М. Дюверже на цю тему – “A New Political System Model: Semi-Presidential Government”. У ній М. Дюверже виокремив три ознаки, які, на його думку, повинна мати політична система країни, аби її можна було кваліфікувати як напівпрезидентську: 1) президент обирається на всезагальних виборах; 2) він має

досить значні повноваження; 3) разом з президентом існують прем'єр-міністр і міністри, наділені виконавчою владою, які залишаються на своїх посадах лише у разі, якщо парламент не виявляє до них недовіру [3, с. 166].

Попри безперечне новаторство концепту М. Дюверже, характер його аналізу лишив досить багато запитань без відповідей і спонукав науковців робити з одного й того ж тексту французького дослідника різні, часом протилежні, висновки. Так, через відсутність єдиного трактування сутності напівпрезидентського режиму в зазначеній статті деякі автори досить своєрідно підходили до розгляду цієї проблематики. Далеко не всі погодилися з тим, що напівпрезидентська модель є чистим типом, який має свої унікальні риси.

Так, один із перших критиків нового концепту М. Дюверже Жорж Ведель розглядав напівпрезидентську систему як чергування президентської та парламентської фаз [9, с. 52]. Подібна позиція набула певної популярності серед дослідників, адже дозволяла аналізувати нові політичні реалії з позицій традиційної дихотомії парламентської та президентської систем. Зазвичай президентську фазу уявляли як ситуацію, коли президент належить до партії, яка утворює парламентську більшість (або домінує в коаліції), в той час як період когабітації, тобто співіснування президента з парламентською більшістю, яку утворюють його політичні опоненти, розцінювали як парламентську фазу.

Крім того, низка авторів спростила ситуацію, назвавши напівпрезидентську форму правління «змішаною», тобто сумішшю рис президентської та парламентської. До такої позиції, зокрема, схилився американський дослідник Хуан Лінц, який називав напівпрезидентську модель «гібридною» [5, с. 17]. Подібний підхід, який відмовляє напівпрезидентській системі в її «чистоті», наразі дуже поширений в українській науці. Це, втім, не дозволяє аналізувати існуючі напівпрезидентські форми правління за допомогою адекватних інструментів, адже вони мають такі риси, які відсутні в інших моделях розподілу влади.

Останнім часом серед західних науковців нарешті утвердилася думка про те, що напівпрезидентська форма правління є окремим типом республіканського правління із власними характеристиками, яких немає ні в президентської, ні в парламентської моделях. Відповідно, ключовою передумовою застосування теорії напівпрезидентської форми правління є формулювання її чітких і вичерпних характеристик.

Повертаючись до трьох ознак, виокремлених М. Дюверже, варто зазначити, що перша й третя в цілому знайшли підтримку серед усіх дослідників напівпрезидентської моделі, у той час як друга стала предметом гострих дебатів. Це можна пояснити тим, що першу ознаку (прямі вибори президента) напівпрезидентська система поділяє з президентською, а третю (відповідальність уряду перед парламентом) – з парламентською. Друга риса, у свою чергу, притаманна лише напівпрезидентській моделі, тому від її формулювання залежала вся подальша аналітична робота дослідника напівпрезидентської системи.

Як не дивно, найбільш поширеним у сучасній науковій літературі став такий підхід до виділення ознак напівпрезидентського правління, який відмовився від використання другого критерію М. Дюверже. Його автор, Роберт Ельджі, називає країну напівпрезидентською в разі, якщо в ній 1) всенародно обраний президент 2) співіснує з урядом, відповідальним перед парламентом [4, с. 13]. Переваги цього підходу очевидні: він дозволяє усунути оціночний критерій у визначенні переліку країн, які підпадають під категорію напівпрезидентських. Однак у той же час відмова від необхідності брати до уваги повноваження головних владних інститутів суперечить самій ідеї виокремлення різних форм правління, адже їх визначення відбувається на основі не лише способів формування інститутів, а й закріплених за ними повноважень. У результаті спрощення аналітичної роботи дослідника відбувається за рахунок виникнення загрози неадекватної класифікації конституційних систем і змішування різних форм правління.

Більш прийнятним для продуктивного аналізу політичних систем видається підхід, запропонований Джованні Сарторі. У своїй праці “Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives, and Outcomes” він виділив дві головні риси напівпрезидентської моделі: 1) глава держави обирається на всенародних виборах і 2) розділяє виконавчу владу з прем'єр-міністром таким чином, що це призводить до структури двоїстої влади [1, с. 125]. Таке трактування «досить значних повноважень президента» за рахунок введення критерію розділеності виконавчої влади між президентом і урядом має подвійну перевагу: по-перше, воно дозволяє дещо спростити класифікацію політичних систем за рахунок усунення критерію обсягу повноважень; по-друге, воно уникає загрози змішування напівпрезидентської і парламентської

моделей, адже президент у напівпрезидентській республіці неодмінно повинен мати певні повноваження у сфері виконавчої влади, яких за умов парламентської системи він повністю позбавлений. Відповідно, двоїстість виконавчої влади видається найбільш адекватним формулюванням унікального критерію напівпрезидентської форми правління, який відрізняє її від двох традиційних типів – парламентського і президентського.

Чи є Україна напівпрезидентською республікою?

Протягом усього періоду незалежності (за винятком періоду дії Конституційного договору) Україна за формальними ознаками належала до категорії країн із напівпрезидентською формою правління. До 2006 р. в Конституції було закріплено президент-парламентський підтип напівпрезидентської республіки, протягом 2006–2010 рр. діяла прем'єр-президентська система (обидва підтипи виокремлено згідно з класифікацією Метью Шугарта і Джона Кері [6, с. 230]), а з 30 вересня 2010 р. було повернуто попередню конституційну модель.

Утім після президентських виборів 2010 р., на яких перемогу здобув Віктор Янукович, у політичній системі країни почали розгортатися процеси руйнування перегородок між різними владними гілками й інститутами. Протягом наступних двох років президенту вдалося підпорядкувати собі органи виконавчої влади, де-факто очоливши цю гілку влади. Подібні процеси відбувалися і по відношенню до інших державних інститутів: парламент втратив значну частину своїх повноважень і припинив відігравати ключову роль у законодавчому процесі, в той час як судова система позбулася своєї незалежності й так само була підпорядкована виконавчій владі. У результаті, вже за підсумками 2010 р., згідно з класифікацією міжнародної моніторингової організації Freedom House, Україна перейшла з категорії «вільних» країн до категорії «частково вільних», де залишається й донині [8].

Такий політичний розвиток України ставить запитання: чи можна й надалі вважати її напівпрезидентською республікою, якщо ключова характеристика цієї форми правління – розділеність виконавчої влади – хоч і записана в Конституції, однак уже не має відображення в політичній практиці? При цьому актуальність цього питання лежить не стільки в теоретичній площині, як у практичній. Відповідно, початкове

теоретично забарвлене формулювання цього – чи є Україна напівпрезидентською республікою? – варто змінити на інше: чи доцільно аналізувати політичну систему України з позицій її належності до когорти напівпрезидентських республік?

Аналіз політичного розвитку України в період фактичного підпорядкування органів виконавчої влади президенту дає підстави дати ствердну відповідь на це запитання. Головною підставою для цього є характер відносин між президентом і прем'єр-міністром, який протягом останнього часу нагадує досить усталений патерн. Зокрема, формально закріплена відокремленість інституту президента й уряду дозволяє першому вдаватися до стратегії «повноваження без відповідальності», тобто акумулювати основні важелі впливу у своїх руках за відсутності бажання нести відповідальність за наслідки їх втілення у життя. За цих умов інститут уряду зазвичай відіграє роль «цапа-відбувайла», на якого президент перекладає всю відповідальність за невдачі державних політик, на ймовірність чого вже вказували у науковій літературі [7, с. 121].

Зважаючи на очевидні переваги такої стратегії для президента – отримання контролю над урядом за мінімізації репутаційних втрат, – її використання можливе лише в умовах існування двох окремих інститутів, відповідальних за здійснення виконавчої влади. Такі умови гарантує лише напівпрезидентська форма правління, адже і президентська, і парламентська моделі передбачають лише одне джерело виконавчої влади.

Найбільш яскравий приклад застосування чинним президентом такої стратегії ми мали змогу спостерігати під час і після призначення нового складу Кабінету Міністрів у грудні 2012 р. Логіка поведінки президента у цьому випадку, на перший погляд, була малозрозумілою для стороннього спостерігача: після парламентських виборів, які відбулися у жовтні 2012 р., В. Янукович уже у грудні відправив у відставку уряд Миколи Азарова, а через десять днів вніс до Верховної Ради подання на призначення новим прем'єр-міністром того ж М. Азарова. У підсумку М. Азаров знову став прем'єр-міністром, а з ним до нового уряду увійшли ще дев'ять членів попереднього Кабінету Міністрів. Більше того, у січні 2013 р. президент піддав критиці зусилля колишнього уряду з реалізації запланованих реформ і водночас поклав на новий уряд сподівання щодо належного виконання поставлених завдань.

Мотиви такої поведінки стають зрозумілими, зважаючи на описані вище особливості напівпрезидентської форми правління та популярну серед українських президентів стратегію побудови відносин з урядом. Як уже було зазначено, президент зумів встановити повний контроль над політикою уряду ще протягом 2010–2011 рр. Водночас М. Азаров був зручним об'єктом критики за будь-які прорахунки державних політик, адже формально відповідав за їх впровадження у життя. Відповідно, відправивши попередній уряд у відставку і призначивши за допомогою парламентської більшості новий уряд зі схожим особовим складом, президент водночас продемонстрував свою домінуючу роль у політичній системі країни та зберіг на чолі Кабінету Міністрів лояльного до себе актора, здатного акумулювати на собі суспільний негатив.

Подібним чином можна пояснити й поведінку В. Януковича у січні 2013 р. Критика діяльності минулого уряду й дивіденди новому мала продемонструвати суголосність позиції глави держави з негативним ставленням значної частки населення до політики першого уряду М. Азарова та водночас укотре перекласти відповідальність за минулі невдачі рішення на Кабінет Міністрів. Зрозуміло, що в умовах концентрації головних важелів реалізації державних політик у руках президента така його поведінка була спрямована передусім на формування сприятливого іміджу в очах населення, а отже, накопичення ресурсу, необхідного для перемоги на президентських виборах 2015 року.

Таким чином, використання характерних рис напівпрезидентської форми правління – незалежно від того, чи існують вони лише на папері – дозволяє ключовим акторам говорити про продуктивність аналізу сучасної політичної системи України з позицій її належності до категорії напівпрезидентських республік. Більше того, такий аналіз має як пояснювальну, так і прогностичну цінність. З одного боку, він дозволяє краще зрозуміти особливості поведінки головних політичних акторів та їх вплив на динаміку політичної системи. З іншого боку, він дозволяє робити припущення щодо подальших сценаріїв як поведінки тих самих акторів, так і інституційного розвитку країни. Одне з них полягає в тому, що високий ступінь задоволення з боку домі-

нантичного політичного актора існуючою формою правління робить вірогідність її суттєвої зміни у короткостроковій перспективі дуже низькою, хоча підтвердження цього припущення потребує детальнішого аналізу.

Висновки

Обсяг застосування трьох типів республіканського правління – президентського, напівпрезидентського і парламентського – для наукового аналізу різних політичних систем зазвичай обмежують державами з демократичним режимом. Аналітична спроможність теорії форм правління в умовах недемократичних політичних систем, натомість, знаходиться під великим питанням. У цій статті на прикладі сучасної України було зроблено спробу аргументувати можливість застосування інструментів аналізу форм правління до країн із гібридним політичним режимом.

Попри те, що після 2010 р. українська система розподілу влади зазнала серйозних деформацій у бік монополізації повноважень у руках президента та підпорядкування йому інших державних інститутів, конституційно закріплений президент-парламентський підтип напівпрезидентської форми правління все ж чинив помітний вплив на поведінку ключових політичних акторів. Це проявлялося, зокрема, в тому, що президент В. Янукович активно використовував стратегію «повноваження без відповідальності» по відношенню до Кабінету Міністрів, тобто визначав напрями державних політик і водночас перекладав відповідальність за їх невдачі на уряд. Цілком очевидно, що ключовою передумовою такої поведінки глави держави була інституційна розділеність виконавчої влади, характерна лише для напівпрезидентської моделі.

Таким чином, аналіз політичної системи України з позицій її нормативно закріпленої напівпрезидентської форми правління навіть після 2010 р. дає змогу краще зрозуміти особливості політичного процесу країни та робити припущення щодо майбутніх сценаріїв її політичного розвитку. Це може слугувати підтвердженням адекватності застосування інструментарію аналізу різних форм правління для дослідження країн не лише з демократичними, а й гібридними політичними режимами.

Список літератури

1. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія. Дослідження структур, мотивів і результатів / Джованні Сарторі. – К. : АртЕк, 2001. – 224 с.
2. Bahro H. H. Virtues and Vices of Semi-Presidential Government / Horst H. Bahro // Journal of Social Sciences and Philosophy. – 1999. – Vol. 11, № 1. – P. 1–37.

3. Duverger M. A New Political System Model: Semi-presidential Government / Maurice Duverger // *European Journal of Political Research*. – 1980. – Vol. 8. – P. 165–187.
4. Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe / Robert Elgie. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – 336 p.
5. Linz J. J. Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference? / Juan J. Linz, Arturo Valenzuela (eds) // *The Crisis of Presidential Democracy: The Latin American Evidence*. – Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1994. – P. 1–18.
6. Shugart M. S. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics / Matthew Soberg Shugart, John M. Carey. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – 316 p.
7. Suleiman E. N. Presidential Government in France / Richard Rose, Ezra N. Suleiman (eds) // *Presidents and Prime Ministers*. – Washington : American Enterprise Institute, 1980. – 347 p.
8. Ukraine [Electronic resource] // Freedom House. – 2013. – Mode of access: <http://www.freedomhouse.org/country/ukraine>. – Title from the screen.
9. Vesper E. Semi-Presidentialism – Duverger's Concept – A New Political System Model / Ernst Vesper // *Journal of Social Sciences and Philosophy*. – 1999. – Vol. 11, № 1. – P. 39–60.

O. Sydorчук

THIRD TYPE OF REPUBLICAN GOVERNMENT: IS UKRAINE A SEMI-PRESIDENTIAL REPUBLIC?

In the paper, possibility to analyze political system of Ukraine after 2010 from the position of its belonging to the category of semi-presidential republics is considered. In the first chapter, analysis of concept of semi-presidentialism and its main features is exercised. In the second chapter, expedience of putting Ukraine into the semi-presidential category from the position of explanatory capacity of such move is analyzed. In the end of the paper, assumptions on possible prognostic capacity of analyzing Ukraine with instruments of semi-presidentialism theory are put forward.

Keywords: form of government, semi-presidentialism.

Матеріал надійшов 22.04.2013

УДК 329.8 (477)

Візьонюк В. В.

РОЛЬ ЛІДЕРА У ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ПРИКЛАДІ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «УДАР» (УКРАЇНСЬКИЙ ДЕМОКРАТИЧНИЙ АЛЬЯНС ЗА РЕФОРМИ) ВІТАЛІЯ КЛИЧКА

У статті досліджено роль лідера у діяльності політичної партії на прикладі Політичної партії «УДАР» (Український демократичний альянс за реформи) Віталія Кличка. Увага акцентується на періоді передвиборчих змагань, що є найбільш показовим доказом персоналізації політичного процесу. Відстоюється теза, що партійна стратегія вибудовується навколо особи лідера і втілюється відповідно до заданого напрямку шляхом конструювання образу лідера через його висвітлення у ЗМІ, в агітаційних засобах, участь у різноманітних заходах та через інші форми діяльності партії.

Ключові слова: партійне лідерство, партійна ніша, партійна символіка, «кредит довіри», імідж/бренд партії, політичний підприємець, портретний дискурс.

Політичне життя країни формується й скеровується діяльністю політичних партій, тому головними акторами політичного процесу в Україні виступають партійні лідери. Найбільше це

проявляється напередодні виборів до парламенту, коли всі ресурси різних політичних сил спрямовані на організацію передвиборчих кампаній. Саме у цей період політичні партії активізують